

**СОФИЙСКИ
УНИВЕРСИТЕТ
„СВ. КЛИМЕНТ
ОХРИДСКИ“**

**SOFIA UNIVERSITY
ST. KLIMENT
OHRIDSKI**

**ФАКУЛТЕТ ПО КЛАСИЧЕСКИ И НОВИ ФИЛОЛОГИИ
КАТЕДРА „КЛАСИЧЕСКИ ИЗТОК“
СПЕЦИАЛНОСТ „ИНДОЛОГИЯ“**

Николай Валериев Янков

**САМОЖЕРТВАТА КАТО ПРОТОТИП
НА ВЕДИЧЕСКАТА РИТУАЛНА СИСТЕМА**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на образователна
и научна степен „доктор“, научно направление:
2.1. Филология (Индийска литература и култура)

Научен ръководител:
проф. д-р Милена Братоева

София, 2018

Дисертационният труд със заглавие „Саможертвата като прототип на ведическата ритуална система“ се състои от увод, четири глави, заключение, библиография. Обемът на изследването е 355 страници, от които 311 са основен научен текст. Списъкът с използвана литература съдържа 183 заглавия на научни разработки, от които 23 на индийски автори и 17 на български.

Дисертацията е обсъдена и насочена за защита от катедра „Класически Изток“ в Софийски университет „Св. Климент Охридски“ на.....

Докторантът е зачислен в редовна докторантура към катедра „Класически Изток“ в Софийски университет „Св. Климент Охридски“ на 10.02.2015 г. и отчислен с право на защита на 10.02.2018 г.

1. Характеристики на дисертационния труд

1.1. Обект и предмет на изследването

В съзнанието на съвременния човек думата „саможертва“ често е алегорично обогатена и се свързва с всеотдайността и себеотрицанието. Тя събужда образа за личност, отдадена на другите, готова да пренебрегне личните си интереси в името на колективното добруване. Когато говорим за физическите измерения на саможертвата, несъмнено представите ни се преплитат с епичното и героичното. Саможертвата на бореца за свобода е възхвалявана в учебното съдържание на държавното образование, тя е внушавана и поощрявана чрез различни форми на изкуство, в литературата и в киното. Като герой е определен този, който доброволно отдава живота си на по-висш и справедлив идеал, какъвто например е съхраняването на националния суверенитет на дадена страна, извоюването на лични права, борбата срещу терора и престъпността или тази в името на опазване на индивидуалните религиозни ценности.

Обект на изследване в дисертацията е ведическата ритуална система с нейната комплексна структура, богатата символика и добре развита идейно-философска мисъл. Предмет на изследването е мотивът на саможертвата, неговата роля и място във ведическата жертвена идеология и по-конкретно как митът за „самопожертващия се бог“

утвърждава релацията човек–жертва–космос и по този начин задава параметрите на ведическата обредност, а и на по-сетнешните религиозно-философски идеи.

1.2. Цели и задачи на изследването

Основната цел на дисертационния труд е да предложи по-пълно, подробно и всестранно изследване на ведическото разбиране за саможертвата, като това включва анализ на разнообразието от религиозни стратегии и сакрални механизми, чрез които саможертвеният мит намира място в структурообразуването на ритуалната парадигма и в идейно-философските представи за живота и смъртта на ведическия индиец.

На второ място в обхвата на основната цел на дисертацията са включени два слабо проучвани и анализирани проблема, които имат пряка връзка с мотива за „самопринасящия се бог“ – това са въпросът за самоналожената смърт и този за човешкото жертвоприношение сред индоариите. Работата ми е насочена именно към изследване и систематизиране на доказателствата, подкрепящи или отхвърлящи твърдението, че тези ритуални форми са съществували в рамките на ведическата система.

Конкретните задачи, поставени в настоящата разработка, са подбрани така, че да допринесат в максимална степен за осъществяване на формулираните

цели. Те се състоят от следните стъпки:

- Извеждане на митологичната основа на ведическата концепция за саможертвата, както и на онези представи, които обуславят пресъздаването на мита в рамките на ритуала и утвърждават тъждеството между човек и вселена.
- Определяне на мястото, ролята и функциите на ведическото жертвоприношение, както и на взаимовръзката му със сотерологичните и есхатологични възгледи на индоариите.
- Превод, анализ и коментар на онези предписания, свързани с практики, насърчаващи доброволната смърт на жертвопринасящия или на негов заместител.
- Анализ на фундаменталния принцип на субституцията и проследяване на неговото приложение в рамките на големите публични ритуали, сред които жертвоприношението на човек и на кон.
- Установяване на парадоксите на жертвената система, проследяване на нейното сетнешно развитие в посока към метафизично и символично действие, както и разнородните проявления, които приемат жертвоприношението и моделът на себепринасянето при сблъска с новопроникващите идеи.

1.3.Обхват и методология

Средствата за постигане на целите на дисертацията изискват събиране и анализиране на оригиналните ведически източници, техният превод, анализ, коментар. За целта се осланям на разнообразен текстуален материал, но основният отговор на поставените от мен въпроси се търси в рамките на няколко текстуални корпуса – ритуалните съчинения *Бр̀а̀хмана* и нар̀чниците от типа *Шраутасутра*. В качеството си на прозаични съчинения, посветени на ритуала, те предоставят най-изчерпателна картина за жертвоприношението и митологичните модели, върху които стъпва то.

За голяма част от приведените от мен откъси от санскритските източници съм се възползвал от вече утвърдените в индологията преводи на бележити индолози – Ю. Егелинг, А.Кийт, П. Кане, П. Оливел, Джеймисън и Бриъртън. В авторски превод от санскрит са представени ригведическият „Химн за Пуруша“, както и откъсите от *Шраутасутрите*, които са сравнително по-малко анализирани и превеждани в специализираната литература.

Комплексният подход е особено необходим при изучаването на всеки един феномен от ведическата цивилизация, затова за осъществяване на целите и задачите на дисертацията е следван последователно интердисциплинарният научно-изследователски подход, който обединява в себе си филолого-историческия,

когнитивно-лингвистичния, съпоставително-сравнителния и дискурсия анализ на текстовете, както и метода на анализ и синтез. Текстуалните първоизточници са подложени на тази комплексна методологична стратегия, като в общ план се подхожда индуктивно, тоест от частното към общото – от отделните практики, символи, образи и вярвания към обобщаване на тяхната роля в отделните етапи от развитието на ведическата религиозна мисъл.

Темата за саможертвата, изследвана в настоящия труд, предполага прилагането на съпоставителния подход. В същото време се стремя да избягвам прекомерните съпоставки, тъй като вредата от прибързаните и самоцелни паралели е добре известна.

Предметът на изследването изисква и запознаването с методите и търсенето на пресечни точки с редица други науки – културология, културна антропология, етнология, философия, психология, биология – които имат принос към изучаването на феномена на саможертвата и жертвоприношението. Този интердисциплинарен подход дава възможност за по-широк поглед върху проблема, което струва ми се би довело и до синтезиране на по-достовярни и по-задълбочени заключения.

1.4. Актуалност

Научният ми интерес към проблема до голяма степен е инспириран от факта, че към момента отсъства

цялостна научна разработка, която анализира, систематизира и обединява знанието по темата за саможертвените практики във ведическата култура. Дълго време темата не се радва на сериозно внимание. Причините за това могат да бъдат сведени до две основни: оскъдицата на преки свидетелства и археологически данни, говорещи в полза на подобни практики, както и склонността към идеализиране на ведическата традиция. Тази особеност допринася за приписването на „изключителност“ на ведическата култура по отношение на историческите явления, а също и за табуизиране на смушаващи теми, каквито са тези за самоналожената смърт и за човешките приношения. Правени са частични анализи по темата, но не и такива, които я разглеждат в нейната историческа, концептуална, функционална и контекстуална цялост. Като по-подробни проучвания могат да бъдат изтъкнати тези на Албрехт Вебер и на Раджендралал Митра, публикувани съответно през далечните 1864 г. и 1876 г. Учени, които имат принос в изследването на въпроса за човешките жертвоприношения, са Крамриш (1946); Кирфел (1951); Хестерман (1957), а в последните десетилетия сред тях се нареждат Парпола (1998), Хубен (1999); Джордан и Уесинг (1999), Колинс (2014), Сторм (2013).

Имайки предвид горепосоченото, считам, че едно по-задълбочено и иновативно изследване по въпроса, каквото скромно претендира да бъде настоящото, би допринесло за попълването на някои бели полета и за

отстраняването на пропуските по темата за саможертвения ритуален модел. Вярвам, че представените в дисертацията анализи, описания и изводи изясняват причините и ефектите на поддържането на подобна концепция във ведическия мироглед и с това биха могли да обогатят не само българската индология, но имат потенциала да разширят обхвата и на световните проучвания, като провокират важен научен дебат и поставят нови актуални въпроси в научните среди.

2. Структура и съдържание на дисертационния труд

Дисертационният труд е структуриран съобразно поставените цели и задачи и е оформен по следния начин:

Увод.

Глава 1: Ритуал, жертвоприношение, саможертва.

Глава 2: Саможертвата в перспективата на ведическия мит и ритуал.

Глава 3: Триадата *сарвамедха*, *пурушамедха*, *ашвамедха*.

Глава 4: Развитие на мотива за саможертвата в епохата на *Упанишадите*.

Заклучение.

Библиография.

Увод. Тази въвеждаща част на дисертационния труд излага темата на изследването и разглежданите в него проблеми. В увода се очертават обхватът, параметрите, целите и задачите на изследването, определят се границите между обекта и предмета, общите направления, по които се реализира изследването, както и подходите и научните методи, които са използвани в дисертационния труд. Не на последно място уводът разяснява актуалността на поставения проблем и обосновава необходимостта от провеждането на подобно изследване на български език.

Глава 1. Поставя си за цел да изясни ролята на ритуала и на жертвоприношението за формирането на човешкото мислене, както и значението, което имат човешките приношения и саможертвата в контекста на развитието на религията и социалната еволюция на човека. Ритуалът е регулярно случващо се, контролирано действие в устойчива среда, където променливите и произшествията, присъщи на външния свят, са сведени до минимум и където те намират своето психологическо разрешение. Чрез неизменното повтаряне и следване на строго спазвана процедура незначителното се превръща в значимо, всекидневното в сакрално и по този начин късче по късче се пренарежда действителността, а заедно с това участникът в ритуала се освобождава от усещането за тревожност, от несигурността и заплахите, които постоянно тегнат над съществуването му.

Жертвоприношението на свой ред е ритуал, при който задължително е налице участието на жертва. Това неминуемо поставя в идейния му център темата за живота и смъртта. Жертвоприношението е отражение на тази най-голяма за човешкия ум енигма, която напълно обуславя съществуването му на земята. Чрез мистерията на индивидуалната жертвена смърт, от която се ражда колективният живот, принасящият действително се изравнява с първоизточника на всичко, приема неговите изначални качества и функции и сам се превръща в господар на живота и смъртта.

След като съществен елемент от жертвоприношението е даването, логично е по същността си то да е тъждествено на идеята за самолишаването, за доброволно отричане от претенции за власт, собственост и величие. Жертвоприношението е върховен израз на човешкото смирение и преклонение пред могъществото на сили от трансцендентен характер. В жертвоприношението принасящият отнема нещо ценно от сферата на своя контрол, за да го предаде всецяло на свръхестествен реципиент. Реално погледнато, човек не може да принесе на бога нещо по-ценно от собствения си живот, онзи, който му е зает временно от първотвореца. Това естествено превръща саможертвата в най-висшата форма на религиозна изява.

Изводите, до които достигам в тази първа част от разработката, са в посока на това, че разбирането на един

толкова сложен феномен изисква не морално заклеявяване и табуизиране, а правилна перспектива. Няма съществени разлики между ритуалното себепринасяне и саможертвата на националните борци за свобода. В представите и на съвременния, и на древния човек самопожертвването има своите конструктивни функции. Героизмът е онази алтруистична парадигма, необходима за утвърждаването на всяко общество, защото без саможертвата на отделните единици, то никога не би могло да просъществува.

Темата за човешките жертвоприношения също заслужава реабилитиране и по-задълбочен анализ. За модерния човек цивилизациите, които са принасяли религиозни жертви на своите божества, са жестоки, примитивни и суеверни, символ са на човешкото невежество и интелектуална изостаналост. Този подход обаче ни лишава от възможността да вникнем в дълбочина в причините и подбудите, стоящи зад съществуването на подобен комплексен феномен. Първо, практиката на човешки жертвоприношение не е белег за примитивизъм, тъй като нейното проявление расте пропорционално с усложняването на обществения строй и със съсредоточаването на политическата и икономическа власт. Освен това въпреки претенциите на съвременната цивилизация, че е достигнала по-високи нравствени идеали, тя не може да се похвали с това, че е елиминирала насилието спрямо други човешки същества, нито дори, че го е маргинализираща съществено. Съвременното общество

не спира да принася кървави жертви върху олтара на политическите и икономически интереси. Може да се каже, че това са новите, десакрализирани аватари на божествена власт. Съвременните форми на човешки приношения могат да бъдат видени също така в легалните публични екзекуции, предписвани все още от законодателната система на редица страни, сред които и САЩ. В тази своя разновидност строго регламентираното убийство на човек от страна на държавата се явява израз на колективното социално отмъщение, но и на колективната потребност от възстановяването на реда и нормалността, което е в унисон с естеството на човешките приношения от древността.

Глава 2. Във втора глава проследявам генезиса и развитието на ведическия мит за първата жертва, залегнала в основата на създаването на космическото пространство и световната подредба. В края на ригведическия период (края на I хил. пр.Хр.) локусът на съзидателната и благотворна сила се измества от небесните божества към ритуала и в частност към жертвоприношението, наречено *яджна* (*yajña*). Светът възниква в резултат от яджна и трябва да се поддържа чрез яджна. Така, още чрез ригведическия „Химн за Пуруша“ (10.90) се правят първите стъпки към фундаменталната концепция за равенството между човек, жертвоприношение и космос.

В пост-ригведическия период тази концепция се разгръща чрез образа на божеството демиург Праджапати,

който е продължение на образа на гиганта Пуруша. В митологията на Праджапати се откриват множество митологични средства, чрез които се утвърждава върховенството на ритуалната практика. Така например сътворението, излъчено от тялото на Праджапати, се оказва несъвършено. Дезинтеграцията на космическото тяло причинява единствено и само хаос и смут на вселенско равнище. В текстовия клас на *Brāhmanite* това е илюстрирано чрез внушението, че излъчените феномени и живи същества са болни и непълни, гладни, самоизяждащи се, объркани и тичащи панически в различни посоки (ТС 2.1.2.1; 2.4.4.1; ПБ 7.10.15; ДжБ 1.111–117; ТБ 1.1.3.5). Канонът описва самия Праджапати като „изцеден“ (*rīricāna*), „издоен“ (*dugdha*), „изтощен“ (*vr̥tta*), „болен“ (*vyājvara*), „разпадащ се“ (*visrasta*) (ПБ 9.6.7; ТС 1.7.3.2; ТБ 1.26.1; ШБ 10.4.2.2).

Произходът на същинския космос, на подредения свят, не се проследява с този първи генеративен акт, а се явява вторично действие, имащо функцията на лечение на изначално сътвореното. Това се случва след като Праджапати излъчва от себе си свое копие под формата на ритуалите и приношенията, чрез които хаосът отново бива претворен в ред. За ведическите жреци и метафизици ритуалната дейност не просто „интерпретира“, „символизира“ и „драматизира“, тя буквално „конструира, интегрира и конституира реалността“ (Смит 1998 : 51). Само ритуалът е способен да съедини и интегрира бога

демиург Праджапати, да възвърне неговите изгубени живителни сили и дихания (ШБ 7.4.2.11; 7.4.2.13), а с това и да излекува онтологичната болест на неконструираната природа – състояние, към което светът лесно може да се завърне.

Логично следствие от тази концепция е, че по същество всяко жертвоприношение е мимезис на изначалното космогонично събитие. Затова и текстовете са изплетени от мрежа от корелации, връзки, отъждествявания между човешкия и феноменалния свят, микрокосмос и макрокосмос, които в традицията са познати като „бандху“. Те именно изграждат интимната връзка между жертва и жертвопринасящ, между прототип и реплика. „Извършеното сега [ритуалът] е извършеното от боговете тогава [в началото]“, са сред най-често повтаряните формули в този клас от текстове (*tadvā etatkriyate yaddevā akurvan*)(ШБ 7.2.1.4; 9.2.3.4; ТБ 1.5.9.4). Представата за изначалната космогонична жертва се превръща в постамент на брахманическата ритуалистика и в рамките на тази идеология човекът, който инициира или на когото е посветена церемонията, т.нар. яджамана (*yajamāna*), бива издигнат до статута на идеалната, съвършена жертва. Предвид принципите на уподобяване и митологичната парадигма, поне в идеен план жертвоприношението трябва да представлява своеобразно самопринасяне на яджамана, тъй като в рамките на ритуала той именно приема ролята и функцията на самия бог

творец.

Във втората част на тази глава разглеждам кои ритуали са действително отражение на този жертвен модел. Ведическата традиция съдържа данни за действителни форми на себепринасяне, при които жертвопринасящ и жертва се сливат в едно, за да придадат пълнота на религиозния модел. Такива са ритуалите *шунаскарнастома* и *даршадватаяна*. В книжнината те са представени като лиминални приношения, осъществяващи прехода към отвъдните райски земи. За целта жертвопринасящият доброволно слага край на живота си, но в резултат на това постига небесата по най-бързия и благоприятен начин (*kṣipraṃ haivāsmāl lokāt praiti*). Предвид това, че посочените в свещените текстове примери свързват имената на двама владетели с тази форма на умиране (Шунаскарна и Намин Сапя), можем да допуснем, че самоналожената смърт се проявява по-конкретно сред царското съсловие. В *БAUDХАЯНА ШРАУТАСУТРА* фигурира изречението: „Като виждал в какво окаяно положение са хората, той [царят] попитал жреците: „Има ли жертвоприношение, с което да си отида [от този свят]?“ (БAUDХШС 18.48). Това изказване намира логическо обяснение именно в светлината на мистичната връзка между цар и мироздание. Монархът е въплъщение на съзидателната сила в космоса. Той е издигнат над нормалния човешки статус, в пряка връзка и близост с боговете. Точно както неговата личност е свещена, а

животът му необикновен, така и смъртта му трябва да бъде белязана от изключителност. Царуването на династа не означава просто издаване на заповеди и вземане на решения, а преди всичко е гаранция за поддържане на световния и обществения ред чрез съблюдаването на сътворените „в зората на света“ ритуали. Животът и смъртта му оказват пряко въздействие върху стабилитета и жизнеността на мирозданието.

В края на тази глава разглеждам как традицията изнамира и други алтернативи на саможертвения модел. Самоналожената смърт може да е възможен и благоприятен exodus от живота, но влиза в противоречие с други аспекти на яджна, които целят да донесат благодат и дълголетие на принасящия както на земята, така и в отвъдното. Тоест мотивът за саможертвата се оказва сериозна преграда пред ритуала, тъй като той изисква непрекъсната цикличност, повтораемост. Ефектът на себпринасянето не може да се търси единствено и само в неговия буквален вид, защото кой разумен индивид би искал да бъде поръчител на приношение, в което сам намира смъртта си?

За това текстовете говорят за отлагане на смъртта на яджамана. Причината е в природата на жертвоприношението. То е работилница, в която се оформя същността на индивида както на земно ниво, така и в задгробния свят. За пребиваването на покойника в света на боговете е нужно ново тяло, небесна същност (*daiva ātman*), с която човек получава шанс да живее сред

свръхсилите и да се радва отново на земните удоволствия (ШБ 11.1.8.6; РВ 10.14.8). Съгласно ведическите разбирания целият житейски път трябва да е белязан от дългогодишна „ритуална кариера“, тъй като всички обреди, извършвани приживе, имат своя частичен принос в оформянето на задгробната личност и осигуряването ѝ на безсмъртие там. За целта индивидът трябва да изживее своя биологичен цикъл, но да го стори, като се посвети на ритуалните си задължения, което е друга форма на саможертва. Индивидът поднася собствения си живот, но го жертва не чрез еднократен физически акт, а чрез многократна, безспирна поредица от ритуални действия, в които той разиграва своята смърт и повторно раждане. „Не бива да мине и година без той да жертвопринася – напомнят текстовете – годината това [е] животът “ (ШБ 11.7.1.3; ЧхУ 3.16).

Така мотивът на себепринасянето намира израз в частичното и по-скоро символично разиграване на „издигането“ към небесата и последващото „заземяване“ на жертвопринасящия в рамките на ритуала. Ведическият ритуал позволява на човек временно да се превърне в бог и да влезе в небесните селения приживе (ШБ 4.3.4.6; 1.9.1.16; 1.9.1.3; 1.8.3.11; 4.6.9.12). Този преобразяващ процес текстовете сравняват с пътешествие, а ролята на превозно средство се изпълнява от самото жертвоприношение. Понякога се казва, че за да достигне небесата жертвопринасящият се превръща в птица, а

ритуалните напеви са неговите криле или колесница (ПБ 5.1.10; 5.3.5; АБ 3.25). Една от най-трудните задачи в ритуала е установяването на жертвопринасящия в небесния свят така, че да не „се подхлъзне“ и да не падне, което би имало фатални последствия за него (*svargāl lokān na suavate tuṣṭuvānaḥ*, ПБ 2.6.2; КБ 8.2). Кулминацията на ритуала, увенчаването му с успех, е именно установяване в горния свят и това в действителност е най-опасният момент за жертвопринасящия, а напевите и действията на жреците в този момент са фокусирани върху неговото обезопасяване. *Сварга лока* е място, на което човек не може да пребивава, докато е смъртен. Пълната реализация на митологичния модел остава възможна само при окончателното скъсване със земното, телесно съществуване.

Глава 3. Трета глава е основна за дисертационния труд. В нея разглеждам как мотивът на саможертвата се реализира в големите публични жертвоприношения. ***В първата част*** представям накратко класификацията на ритуалите във ведическата традиция. На върха на тази своеобразна пирамида стоят сложни и продължителни обреди, част от комплекса на сома жертвоприношенията. Такъв именно е ритуалът *сарвамедха*. Лайтмотив в него е формулата, че „жертвопринасящият предлага всичко на всички богове с цел да получи всичко“ (*sarvam juhōti sarvasmai juhōti sarvasyāptya*). Неговата значимост

произтича от това, че пресъздава в пълнота митичното самоприношение на бога Праджапати. Тук саможертвеният модел достига своя логически климакс, като по време на ритуала жертвопринасящият раздава всичко свое и достига абсолютен кеносис – пълно себелишаване, себепотнемане. Два от текстовете, този на *Шанкхяяна* (16.16.1) и на *Ваитана шраутасутра* (38.14), предоставят интересна информация, съгласно която в края на сарвамедха, след като жертвопринасящият предлага на боговете още известно количество животински приношения, той напуска пределите на общността, за да се уедини в гората (*aranyam pravrajat*). Оттеглянето от света е именно друга форма, в която саможертвеният модел би могъл да разгърне своята същност, тъй като имплицира социалното „самоубийство“ на жертвопринасящия. Той се оттегля в гората и „мъртъв“ за света повежда отшелнически живот. Това е съществена предпоставка за постигането на така желаната плерома.

Във втората част от главата анализирам как субституцията влиза в ролята на идеалния инструмент, чрез който ритуалът успява да съхрани концептуалното си съдържание и да продължи да изпълнява функциите си, без да нарушава зададените му митологични модели. Неприкосновеността и значимостта на прототипната жертва, необходимостта от регулярното извършване на приношения налага нуждата от търсене на заместители на оригинала. Доктрината за субститутите прави възможна ритуалната ефективност. Субституцията е алтернатива,

разумно решение, което едновременно удовлетворява жреческите разбирания за свещеност и улеснява изпълнението на ритуала, без да нарушава централната парадигма, изградена по модела на саможертвата на бога демиург. Субституцията позволява извършването на действие, което е трудноприемливо, нежелано или дори забранено, каквато е и преждевременната смърт на яджамана. Смъртта на жертвата посредник обаче е допустима, защото се явява откуп за живота на жертвопринасящия. Именно затова и жертвата се възприема като всичко друго, но не и като самата себе си. Тя олицетворява жертвопринасящия, а също и архетипната „изначална“ жертва – бога първотворец. С помощта на въвеждането на субститут участниците в ритуала прехвърлят насилието от истинската жертва към нейното копие, което позволява на жертвопринасящия да избегне последствията от ритуалната смърт.

Независимо от факта, че смъртта на яджамана може да се пресъздаде „театрално“, чрез обредни действия, жертвоприношението се нуждае от материален израз на процеса, свързан с космическите преобразувания. Насилието и убийството са съставна част от всяко приношение. Без тях ритуалът не може да се разгърне, да бъде отключен неговият потенциал. Целта на убийството е получаването на достъп до живителната сила (*medha*), с помощта на която се конструира светът. Жертвеният процес и жреческите манипулации, които конструират и

интегрират реалността, преобразуват единната цялост (жертвата) в множествени дарове или компоненти (кожа, глава, сърце, вътрешности, мас, кръв), които са аналог на разчленяването на първобога. Именно това прави потребността от материална жертва съществен елемент за ведическото приношение.

Най-логичният избор за заместител на яджамана би следвало да е друго човешко същество, различно от поръчителя на церемонията, тъй като съгласно канона човекът (*puruṣa*) се мисли като стоящ най-близо до демиурга Пуруша/Праджапати. Така фокусът на анализа ми се пренася върху другия важен проблем в дисертационния труд – въпросът за мястото и ролята на човешкото жертвоприношение (*puruṣamedha*) във ведическата система. В тази част от главата разглеждам всички онези текстуални сведения, които дават информация за естеството, структурата и функциите на *пурушамедха*, като посочвам и анализирам примери от *Таиттирия*, *Шатанатха*, *Аитарейя бр̀а̀хмана*, но също така представям в синтезиран вид данните, съдържащи се в ритуалните трактати на *Шраутасутрите*.

Анализът разкрива, че след сарвамедха пурушамедха е приношението, което стои възможно най-близо до върховния модел. Реално погледнато това, по което се различават е, броят на жертвите и количеството на необходимия инструментариум за провеждането им, както и по продължителността на процедурите. Връзката между

двете приношения е напълно логична предвид това, че преходът от саможертвата на яджамана към жертвопринасянето на друг човек, явяващ се негов заместител, е съвсем естествено следствие от развитието на ритуала, засвидетелствано в не една и две жертвени култури по света. В пурушамедха е налице заместване на оригиналната жертва с друго човешко същество, като тук открит остава въпросът какви са възможните алтернативи за излъчване на жертва. Текстовете съдържат разнородна информация по този въпрос. Анализът върху тях помага да бъдат синтезирани следните изводи:

- Жертвоприношение на царския син: За подобен род практики се разказва в историята за Шунахшепа от *Аитарея брахмана*, в която цар Харишчандра сключва сделка с бог Варуна да пожертва единствения си син. Ако царят се самопринася в качеството си на полубожествено същество, този, който умира вместо него, за да обнови силите на света, трябва да бъде не по-малко надарен с божествените атрибути на владетеля. Макар поуката от края на историята да демонстрира отхвърляне на този род практики и въвеждане на растителни заместители, тя в голяма степен служи като потвърждение на хипотезата, че в един по-ранен етап човешките приношения на царски син са приемливо социално явление.

- Жертвоприношение на представител със специален статус: Подобна алюзия се прави чрез образа на героя Шунахшепа, чието име и потекло препраща към клас от неортодоксални жреци, стоящи в периферията на обществото. Обикновено жертвата се откупва срещу стойност от 1000 крави. За жертвоприношение на бр̀ахман се говори още в *Таиттирия бр̀ахмана* (3.4.1) и в *Шанкхаяна шраутасутра* (16.10.8–9).
- Жертвоприношение на вражески владетел: Изборът на военнопленник за жертва заместител е логично следствие от развитието на сакралната субституция. Подобна възможност се предписва във *Ваитана шраутасутра* (37.16). Военнопленниците са предпочитани заместители, защото от една страна екзекуцията на съперник носи престиж и слава на победителя, от друга страна убийството му не е натоварено с вътрешни за общността противоречия и задръжки. С жертвоприношението на съперник яджамана постига две основни цели, които дават предимство на този жертвен формат. Първо, заради царското или войнско потекло на жертвата царят отново „жертва самия себе си“ и с това демонстрира своята вярност към повелите на ритуала. На втори план обаче чрез смъртта на врага той демонстрира своята власт и превъзходство т.е. налага

суверенитета си в един по-широк междуплеменен или международен план.

В последния, *трети раздел* от главата се спирам на ритуала *ашвамедха*. Това жертвоприношение се явява копие на пурушамедха. Разликата е, че ако в пурушамедха централната жертва заместител е човешко същество, тук в ролята на медиатор е следващото по важност жертвено животно – конят. От космогонична гледна точка няма никакво съмнение, че конската жертва представлява това, което е човешката жертва в пурушамедха – своеобразен откуп за живота на яджамана, архетипната царска жертва, която трябва да „умира“ и да „се ражда“ наново заедно с природните цикли. Следователно в пурушамедха и ашвамедха се наблюдава реализация на идеята за себепринасяне чрез заместване на архетипната жертва. Тези приношения съхраняват най-важната цел на ритуала – космогоничната. Приоритет номер едно е обезопасяването и организирането на света, а това е свързано с обновлението на природните цикли и на царската власт. Но освен космогонични функции, ритуали като този изпълняват и съвсем прагматична цел – да осветят и легитимират социалното неравенство между владетелите, като съвсем явно демонстрират върховенството на яджамана над неговите конкуренти. Ритуалът ашвамедха утвърждава царската власт, транслира я от света на земното в света на небесното, тъй като физическото насилие не е

достатъчно за сакрализиране на една политическа власт над друга. Това обяснява защо ритуалната книжнина съдържа редица примери, в които не другаде, а точно жертвоприношението се оказва бойно поле, в което се разиграват ожесточени борби за присвояване на благата на живота.

Глава 4. Аскетизмът и развитието на мотива на саможертвата в ритуала от края на ведическата епоха са предмет на изследване в *последната четвърта глава*. С традицията на *Упанишадите* се постига изместване на фокуса от външното изпълнение на ритуала към неговото вътрешно изживяване. Ритуалът се затваря в границите на човешкото тяло. Истинското жертвоприношение става не това, при което има диференцирани субект и обект, господар и подчинен, а това, в което субектът принася самия себе си вътре в самия себе си и което традицията назовава „атмаяджна“ (*ātmayajna*). Интериоризирането на яджна позволява разгръщането на саможертвения мит и засилване на релацията човек–космос, тъй като адептът сам себе си превръща в субект и обект на действието. Той е едновременно жертвопринасящият, жертвата и жертвоприношението по примера на гиганта Пуруша, който превръща себе си в материал за създаване на света. Поради превръщането на тялото в основна жертвена арена *атмаяджна* се свързва почти изцяло с аскетичните практики. Физическото насилие над жертви посредници е елиминирано и изместено от автонасилие, при което

физическите изпитания, умъртвяването на плътта и други форми на самоизтезания стават неизменна част от аскетичния праксис, тъй като се явяват приношение в огъня, пален вътре в самия адепт.

Като една от най-характерните причини за прехода от външно и материално принасяне към субективно и вътрешно изживяване на ритуала извеждам съпротивата срещу разточителния брой кървави жертви, принасяни по време на целогодишния обреден календар, следван от брахманското съсловие. Значим фактор, тласкащ социалното развитие в посока към ограничаване на ритуалното насилие, е неведически – това са антиритуалистичните учения на будизма и джайнизма, които в един по-късен етап привличат на своя страна голяма част от политическите владетели (след IV в. пр. Хр). Будистките и джайнистки последователи не само критикуват ведическото жертвоприношение като неефективно и безсмислено, но остро се противопоставят на кръвопролитния му характер. Почти всички новопоявили се школи и движения постигат негласен консенсус спрямо нуждата от отхвърляне или поне преосмисляне на кървавите жертви като религиозна форма на изява. Под натиска на новите идеи, прокарвани от аскетичните и антиритуалистични кръгове, жреческите родове правят опит за теоретизиране на насилието и интегриране на морално-етични принципи като *ахимса* в ортодоксалната система. Наблюдава се тенденция към

утвърждаване на животинската жертва като най-подходяща и най-добра. Подобна промяна задължително минава през разместване на вече утвърдената йерархична стълбица на жертвените животни (*paśu*). Това, което доскоро се интерпретира като компромис, от един момент нататък започва да се представя като съдържащо най-голямата потенция. По-малкото и нисшето се оказва кондензирана форма на всичко останало. То не просто представлява цялото, но и го съдържа. Кулминация в преосмисляне на жертвеното насилие се достига с утвърждаването на растението като най-висшата субстанция, като най-подходящия сурогат на жертващия човек. От текстовете личи, че растителните приношения също следват типичния жертвен модел, уповаващ се на изначалната саможертва. Частите на растението се идентифицират с жертвопринасящия. Обработката на брашното, включваща стриване и мелене, се уподобява на убийството на яджамана. Благодарение на подобна рационализация се утвърждава идеята, че живителната сила на растението не се различава по качества от животинската или човешката.

Друго важно съждение от тази глава е, че въпреки символизма на себепринасянето, утвърден в *Упанишадите*, идеята за реалната самоналожена смърт на адепта като върхова точка от процеса на себеосъществяването му не само не отмира, но достига своя зенит сред аскетите мистици. Самоналожената смърт остава висш идеал за освобождаване на аскета от илюзорния свят, чрез който акт

той демонстрира крайната си победа над силите на хаоса и смъртта. Но доброволният отказ от живота е прерогатив само за тези, които са поели по пътя на аскета, които са постигнали просветление или духовното им израстване е възпрепятствано от nelечимо заболяване и старческа немощ. Във всички останали случаи класическите законодателни текстове заклеияват отнемането на собствения живот, определяйки го като автонасилие, носещо дълготрайни неблагоприятни последствия за духовната цялост на човешкия индивид.

В заключителната част от дисертацията откроявам как мотивът на саможертвата не отмира и в рамките на хиндуизма, а чрез учението за върховната отдаденост и любов бхакти саможертвата се издига до концепцията за безкористно служене към персонифицирания бог. Като жертва духовното си тяло, ум и сърце, адептът постига нематериално състояние, което е предпоставка към сливане с Бога. В хиндуистката религиозна литература това се внушава чрез множество истории, в които любовта към бога води до реална саможертва. Така мотивът за себепринасянето, за човека като върховна жертва, започнал още с ригведическия „Химн за Пуруша“ остава централен и в рамките на обновената идеология. Всичко това говори красноречиво за стремежа на следхождащите традиции да останат верни на идейната сърцевина на традицията майка, за която жертвоприношението е идентично на бога, а светът се мисли като вечен процес на себепринасяне.

Заключение. Съвкупността от данни, които анализирах, ми дава основания да заключа, че мотивът за саможертвата лежи в основата на една съществена част от ведическите приношения. Човекът е представен като върховна жертва както в грандиозните публични ритуали, така и в ежедневните възлияния, в които себепринасянето се осъществява само на символично ниво. Анализът ми на текстовия материал доказва, че това, което превръща ведическия ритуал в отличим и дори уникален сам по себе си феномен, е характерното за него лавиране между „желаното“ и „невъзможното“. Жреците ритуалисти желаят да извлекат есенцията от митологията, мотивирани са да възпроизведат съвършено точно космогоничните събития, зададени от боговете-първотворци като Пуруша и Праджapati, но в същото време тази концепция ги изправя пред особено големи предизвикателства, които затрудняват и ограничават пълното пресъздаване на космогонията в рамките на ритуалното пространство. Основното противоречие идва от факта, че теоретично погледнато нейното разгръщане изисква саможертвата на самия жертвопринасящ. Затова и ведическите духовни стратегии измислят различни „маневри“, чрез които да заобиколят или „изиграят“ реалната смърт на жертвопринасящия, като в същото време реализират така важните отношения човек–жертва–космос.

Въз основа на идентифицираните в текстовете митологични модели, преводите и анализите на откъси от ритуалните трактати се стигна до синтез на следните хипотези.

- Мотивът на себепринасяне е фундаментелна митологема за ведическата идеология, която задава параметрите на жертвената система.
- Мотивът на саможертвата може да се пресъздава символично, като това се случва чрез моментите на ритуално „умиране“ и „раждане“ на жертвопринасящия в рамките на ритуала или чрез представата за пълно посвещение и себеотдаване на ритуална дейност с цел постигане на безсмъртие в отвъдното.
- На физическо ниво митът за първата саможертва се разгръща в последното жертвоприношение (*antyeṣṭi*) – онова, което маркира края на естествения човешки цикъл, когато безжизненото тяло се мисли като „жертвен дар“.
- Ведическата традиция съдържа данни и за действителни форми на себепринасяне, при които жертвопринасящият слага доброволно край на живота си. Такива ритуали са *шунаскарнастома* и *даршадватаяна*.
- Мотивът на саможертвата намира проявления в традицията чрез човешкото жертвоприношение. С помощта на въвеждането на субститут участниците

в ритуала прехвърлят насието от истинската жертва към нейното копие.

С оглед на анализа върху информацията, съдържаща се в трактатите по ритуалистика относно човешкото жертвоприношение *пурушамедха*, могат да бъдат изведени следните изводи:

- След сарвамедха пурушамедха („жертвоприношението на човек“) е ритуалът, който стои възможно най-близо до върховния модел, тъй като в него е налице заместване на оригиналната жертва с друго човешко същество.
- Като възможни алтернативи за излъчване на жертва са царският син, други роднини на владетеля, представители на жреческото съсловие или на група с амбивалентен статут, а също и вражески владетел.

В настоящия дисертационен труд се дава отговор и на един от най-дискусионните въпроси в научните среди – доколко човешките приношения представляват исторически факт във ведическата традиция или са „жреческа фантазия“, удовлетворяваща митологично-идеологичните им възгледи. Съвкупността от данните и анализите на текстовете дава основания да бъдат направени следните заключения:

- Включването на ритуал като пурушамедха в трактатите по ритуалистика *Шраутасутра*, които са

ангажирани с практическото провеждане на публичните приношения, предполага неговият не-символоичен характер. Сред текстовете има откъси, които навлизат в детайли как и къде трябва да бъде осъществено „умиротворяването“ на човешката жертва.

- Наличието на известно смущение в някои текстове от средата на I хил. пр. Хр. по-скоро потвърждава историчността на този род приношения. Чувствителност към насилието над човек се разкрива в опита на част от жреческите родове да редактират жертвената практика и да предпишат освобождаването на жертвите в кулминационната точка от ритуала, както е засвидетелствано в *Шатанатха брахмана* и *Катяяна ираутасутра*.
- Острата критика срещу насилието над друго човешко същество, изразена от представители на антиритуалистичните учения на будизма и джайнизма, според които брахманистките ритуали предписват насилие над животни и хора.
- Критика срещу жертвоприношението на хора е изразена в текстове като *Санхьясантативритти*, според които ведическите ритуали са нечисти, защото прилагат насилие над хора и животни.
- Доказателство за реалността на практики като пурушамедха е наличието на брахмански кръгове, които защитават ритуалното насилие и говорят без

притеснение за убиването на човешка жертва като компонент от ведическата структура.

- От наличната информация не може да се даде ясен отговор с каква честота ведическите индийци са извършвали подобни практики, но това не омаловажава концептуалната значимост на човешката жертва в традицията и естествената нагласа от този род практики.

Друг важен извод от разгледаните в тази глава материали е, че причината за разрива в традицията, довел до обособяването на нов клас от жреци мистици и до интериоризирането на ритуалната практика, е свързана най-вече с жертвеното насилие. В предкласическия, ригведически период не се откриват следи от смущение по отношение на ритуалното насилие. Първите наченки на нарастваща чувствителност по темата се срещат в отделни (често по-късно интерполирани) откъси от *Брахманите*, но най-вече в корпуса на *Упанишадите* и на законодателните текстове. Анализът върху текстуалния материал ни дава възможност да направим следните обобщения:

- Интериоризирането на яджна позволява разгръщането на саможертвения мит и засилване на релацията човек–космос. Всяко човешко действие – от дишането до храненето – се въздига до приношение.

- Натискът върху жертвеното насилие води до рационализация на установените жречески модели. Наблюдава се тенденция към утвърждаване на растителната жертва като най-подходяща и най-добра, побираща в себе си есенцията на всички жертвени животни.
- Концепцията за *атмаяджна* превръща тялото в основна жертвена арена, поради което физическите изпитания и форми на самоизтезания стават неизменна част от праксиса на аскетите.
- Идеята за реалната самоналожена смърт се съхранява сред аскетите мистици. Доброволната смърт е допустим изход единствено за аскета, който е постигнал просветление или е възпрепятстван от нелечимо заболяване. Във всички останали случаи се третира като греховен акт.

3. Приносни моменти в дисертационния труд

По своите цели, задачи и обхват представеното изследване на саможертвата като прототип на ведическия ритуал се отличава със следните иновативни и приносни моменти:

1. Установена е значимостта на мотива за саможертвата за структурирането на ведическата жертвена система и за сформиранието на идейно-философските възгледи на древния индиец.

2. Разкрито е богатото разнообразие от жречески механизми и стратегии, чрез които този мотив се проявява в традицията и очертава нейния облик.
3. Представени си за пръв път на български език авторови преводи от санскрит на два слабо изследвани ритуала във ведологията – *сарвасвараастома* и *даршадватаяна*.
4. Иновативен е опитът да бъде цялостно събрана, анализирана и обобщена информацията, която оригиналните извори съдържат за самоналожената смърт във ведическата традиция, както и перспективата, в която са разглеждани тези практики.
5. Основен принос на работата е разглеждането и класифицирането на големите публични ритуали като *сарвамедха*, *пурушамедха* и *ашвамедха* въз основа на мита за саможертвата и на принципа за субституцията. Изведени са техните структурни и функционални прилики, което дава основания да бъдат разглеждани в една обща триада.
6. Като важен приносен момент бих изтъкнал опитът за цялостен и изчерпателен анализ върху слабо засягания във ведологията проблем за човешките жертвоприношения. Дисертацията дава отговор на въпроса дали е основателно да допускаме историческото съществуване на практики като

пурушамедха или заеманото от тях място в традицията е изцяло символично.

7. Не на последно място в дисертационния труд е установена значимостта на субституцията като инструмент за съхраняване на ритуалната ефективност и на жизнения цикъл на жертвоприношението, което въпреки че претърпява множество модификации, продължава да се придържа към своите митологични модели благодарение на принципа на заместването и отъждествяването.

4. Приложимост на дисертационния труд

4.1. Теоретично приложение

Представеното изследване може да послужи като основа, източник или референция за научни изследвания в различни области: религиознание, митология, лингвистика, история, културология, теория на древния ритуал, ведическа религия и култура. Разработката може да допринесе за провокиране на нови научни търсения в областта на сравнителното религиознание и индоевропейската митология. Тя може да бъде използвана и във връзка със съвременни антропологични изследвания върху темата за аскетизма, за човешкото насилие и психологическите или морално-етични измерения на акта на убийство или самоубийство.

4.2. Практическо приложение

Дисертационният труд може да намери практическо приложение като основа за избираема дисциплина, посветена на ведическата или древноиндийската митология и религия, а също и в рамките на курс, посветен на теория на ритуала, като за целта бъде допълнен с примери от други традиции.

5. Бъдещи насоки за развитие на дисертационния труд

Работата има потенциала да се разгърне в още няколко аспекта:

- Да се проследи и анализира как саможертвеният модел от ведическата традиция прониква в епическата литература и по-специално епоса Махабхарата, а също и в течението бхакти.
- Да се анализира по-специално връзката между саможертвения модел от ведизма и аскетичните направления в хиндуизма.
- Да се открият и анализират същностните прилики и разлики между пурушамедха и практиките на жертвопринасяне на човек в шиваитския култ, познати като *нарабали*.
- Да се проучи въпросът за маргиналните жречески групи в брахманизма или каква е връзката между

амбивалентните родове Бхригу и Ангираса,
общностите вратя и яти с практики като
себепринасянето и човешките приношения.

5. Статии и доклади по темата на дисертационния труд

- 1) „Ти действително не умираш – рационализация на насието във ведическото жертвоприношение“ – Във: Електронно списание за азиатски и африкански изследвания Манас, Софийски университет „Св. Климент Охридски”, гл.редактор доц. д-р Галина Русева, 3 бр. 2015: <http://manas.bg/>
- 2) „Парадоксът на ведическото жертвоприношение – между идеала и компромиса. “ – Във: Сборник с доклади от Тринадесетата научна конференция на нехабилитирани преподаватели и докторанти от Факултета по класически и нови филологии, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“ София, 2017, стр.179–186.
- 3) Доклад: „Доктрината за ахимса и ведическата яджна – има ли пресечна точка? “ – Втора национална конференция „Индия в българската наука“, провела

се в централната сграда на Българската академия на науките, 15– 16.06.2017.

- 4) Доклад: “The problem with purushamedha in the context of Indological studies” – Международна индологическа конференция „В огледалото на дхарма: индийската култура през вековете“, София, СУ „Климент Охридски“, 29.02–01.03/ 2016.

6. Цитирани източници

Смит 1998: Smith, Brian. Reflections on Resemblance, Ritual and Religion. Motilal Banarsidass, Delhi, 1998.